

PERSONALISME IN THEOLOGIE, FILOSOFIE EN CHRISTELIJKE GODSDIENSTPEDAGOGIEK

Prof. dr. Didier Pollefeyt

Algemeen beschouwd is het personalisme een filosofische onderbouwing van de christelijke mensvisie, waarbij de menselijke persoon centraal wordt geplaatst. Niet het individu en zijn eigenbelang, maar de mensen in hun verbondenheid met zichzelf, de ander, de wereld en met God¹. Als mens zijn we immers geen eiland. We leven niet onafhankelijk van elkaar, maar nemen voortdurend deel aan tal van relaties. Vanaf onze geboorte, doorheen onze kindertijd en volwassenheid wordt ons leven getekend door relaties. We verwijzen voortdurend naar elkaar in relationele termen: vader, moeder, broer, zus, vriend, medeleerling, leerkracht, enzovoort. Het is via deze relaties dat onze persoonlijkheid wordt gevormd en we ons leven leiden. Als dusdanig erkent het personalisme dat hoewel we als individu uniek zijn, we tegelijkertijd onlosmakelijk verbonden zijn². In deze bijdrage geven we de theologische wortels aan van het personalisme, verwijzen we naar het personalisme als filosofische visie en laten we zien hoe het personalisme ook de basis kan vormen van een christelijk gefundeerde godsdienstpeditagogiek.

¹ Cf. D. DEWEER en S. VAN HECKE, *Leeswijzer*, in: D. DEWEER en S. VAN HECKE (red.), *De mens centraal. Essays over het personalisme vandaag en morgen*, Kalmthout, Pelckmans Pro, 2017, 7-9, p. 7.

² Cf. J. NOORGAARD MORTENSEN, *The Common Good. An Introduction to Personalism*, Frederiksvaerk, Boedal, 2014, p. 29.

Personalisme als theologisch begrip

Confessioneel geïnspireerd godsdienstonderwijs vertrekt niet van een (onbestaande) neutrale visie op de mens maar van een heel specifieke, en Bijbels gewortelde mensvisie. De Bijbel geeft ons vanaf de eerste hoofdstukken een zeer expliciete visie op de mens: de mens als geschapen naar het beeld en de gelijkenis van God. Die vaststelling heeft toch iets merkwaardigs, want tegelijk stelt de Bijbel een duidelijk verbod in om van God beelden te maken. Hoe kan de mens beeld van God zijn als we God niet mogen afbeelden? Hier ligt het grote geheim van de mens in de Bijbelse antropologie: de mens is beeld van een beeldloze God. Anders gezegd, de kern van de mens kan niet gevat worden in wereldse categorieën. De mens is altijd meer dan diens genen (biologie), diens karkater (psychologie) of diens plaats in de samenleving (sociologie). Biologie, psychologie en sociologie laten wel bepaalde aspecten van de mens zijn, maar de mens kan er nooit toe herleid worden. Het 'beeld' van de mens overschrijdt al deze definities. De mens is aangeraakt door een andere logica, door een goddelijke alteriteit, die hem radicaal 'verschillend' maakt van de wereld. In de mens steekt iets transcendent, iets onherleidbaars, iets heiligs. In tegenstelling tot de dieren is de mens een 'persoon' met unieke kenmerken en onwrikbare rechten. Omdat alle mensen geschapen zijn naar het beeld en de gelijkenis van God zijn ze ook onderling ten diepste met elkaar verbonden. Als we allemaal kinderen zijn van dezelfde God, dan zijn we ook broers en zusters van elkaar. Ook dat is een element van het Bijbelse persoonsbegrip: we zijn als mensen structureel met elkaar verbonden. Personalisme zal daarom nooit individualisme kunnen zijn.

Wat meer is, is dat in de christelijke traditie God zelf als persoon wordt begrepen. Dat is geen projectie van het menselijk persoonsbegrip op God, maar omgekeerd, het is juist door de beleving van God als persoon, dat we ook in staat zijn elkaar als persoon te ervaren en te beleven. En ook hier speelt de relationaliteit een belangrijke rol: God is niet één, maar in zijn natuur erkennen we

drie personen. Dat is ook logisch, als God liefde is, dan is het logisch dat God relationaliteit is. In het leven van God zelf is relationaliteit de kern van het persoonsbegrip. Er is dus relatie in God. Openbaring is vervolgens die relationele God die de relatie met de wereld aangaat. En christelijke ethiek is dan zelf leven volgens die relationele logica van de liefde.

Personalisme als filosofisch begrip

Het begrip 'personalisme' werd meer dan honderd jaar geleden bedacht door de Franse filosoof Charles Renouvier voor een verzameling van filosofische uitgangspunten³. Algemeen beschouwd stellen personalisten de menselijke persoon centraal, niet zozeer aan de hand van theologische argumenten maar in een meer filosofische taal. Maar de kerngedachte blijft dezelfde: niet het individu en zijn eigenbelang vormen de kern, maar de mensen in hun verbondenheid met elkaar, met hun leefwereld en met hun waarden en idealen⁴. Op die manier mag het personalisme niet verward worden met individualisme. Personalisten willen immers net verbondenheid in de verf zetten: wij zijn geen opzichzelfstaande individuen, maar nemen voortdurend deel aan tal van verschillende netwerken en relaties. Als dusdanig stelt de Deense onderzoeker Jonas Norgaard Mortensen dat we pas mens zijn omdat we in relatie staan met anderen en vanuit deze relaties ons leven leiden⁵. Toch verliezen personalisten het individu niet uit het oog. Mensen hebben wel degelijk individuele waardigheid. Zo schrijft Dries Deweer: "We worden niet opgeslokt door de gemeenschappen waartoe we behoren. Die gemeenschappen stellen ons juist in staat om onze eigen weg te zoeken in het leven. We zijn er dus deel van, maar vallen er nooit volledig mee samen."⁶

³ Cf. D. DEWEER, *Personalisme gisteren, vandaag en morgen*, p. 11.

⁴ Cf. D. DEWEER en S. VAN HECKE, *Leeswijzer*, p. 7.

⁵ Cf. J. N. MORTENSEN, *The Common Good. An Introduction to Personalism*, Frederiksvaerk, Boedal, 2014, p. 29.

⁶ D. DEWEER, *Personalisme gisteren, vandaag en morgen*, p. 12.

De nadruk die personalistische denkers leggen op dit relationele mensbeeld heeft veel te maken met het tijdperk waarin het personalisme tot bloei kwam. In zijn engere en ook meer sterke betekenis dateert het personalisme uit de jaren 1930. In zijn brede betekenis is het personalisme ouder en valt het volgens de Leuvense historicus Emmanuel Gerard in grote mate samen met de christelijk geïnspireerde mens- en maatschappijvisie die vanaf de tweede helft van de 19de eeuw, in wisselwerking met de moderne ideologieën van het liberalisme en het socialisme, tot ontwikkeling kwam. Gerard verwijst in deze context naar het katholieke sociale denken dat ontstond naar aanleiding van de sociale kwestie als gevolg van de industriële revolutie, met de encyclieken *Rerum Novarum* (1891), *Quadragesimo Anno* (1931) en *Populorum Progressio* (1967) als belangrijke mijlpalen. Het katholieke sociale denken wilde een 'derde weg' bieden tussen liberalisme en socialisme en legde zo de basis voor het latere personalisme⁷.

Het is in het begin van de jaren 1930 dat de term 'personalisme' voor het eerst opdook in het maatschappelijke debat. Door economische rampspoed werd de hele industriële wereld in die tijd geconfronteerd met massale werkloosheid, bankfalangen en economisch nationalisme. Op politiek vlak waren de dictaturen in opmars: Stalin in de Sovjet-Unie, Mussolini in Italië en Hitler in Duitsland⁸. In deze context verwierpen personalisten zoals Jacques Maritain (1882-1973) en Emmanuel Mounier (1905-1950) zowel het collectivisme van communisten en fascistten, als het individualisme van kapitalisten. Toch wilden de personalisten strikt genomen geen alternatieve ideologie vormen⁹. Volgens de Leuvense onderzoekers Geert Bouckaert en Luk Bouckaert kunnen we het personalisme dan ook niet zomaar begrijpen als een ideologie in lijn met andere ideologieën, zoals het liberalisme of het socialisme. Het personalistische

⁷ Cf. E. GERARD, *Personalisme in België. Historische wortels*, in: D. DEWEER en S. VAN HECKE (red.), *De mens centraal. Essays over het personalisme vandaag en morgen*, Kalmthout, Pelckmans Pro, 2017, 29-38, p. 30-31.

⁸ Cf. *ibid.*, p. 31.

⁹ Cf. D. DEWEER, *Personalisme gisteren, vandaag en morgen*, p. 12-13.

denkkader wil in de eerste plaats een bepaalde manier van denken zijn over de menselijke persoon. Als dusdanig is het personalisme geen strak systeem dat ons in een eenzijdige richting stuurt, maar vooreerst een relationele en dialogische manier van denken¹⁰.

Het personalisme stemt uitdrukkelijk dat mensen ten volle als persoon gerespecteerd moeten worden omwille van hun menszijn, en niet omdat ze toebehoren tot een bepaald ras, land, geslacht, natie, taal of status. Net omdat ze persoon zijn, mogen mensen niet als object of als instrument benaderd en behandeld worden.

Dat persoonsconcept krijgt echter een bijzondere lading. Personalisten beschouwen de mens immers als integraal en adequaat, als een eenheid van dimensies die nauw samenhangen, elkaar beïnvloeden en samen respect verdienen. Dries Deweer benoemt drie centrale kenmerken van dit holistisch mensbeeld. Vooreerst, zo stelt Deweer, is elke mens een **unieke persoon**. Dit betekent dat niemand over het hoofd mag worden gezien en dat ieder gerespecteerd moet worden in zijn of haar individuele waardigheid. Daarnaast is een persoon steeds **verbonden**. Een mens wordt pas mens in relatie met anderen, zowel concrete, nabije personen als een brede gemeenschap die historisch en sociaal-cultureel bepaald is. Deze verbondenheid verwijst echter ook naar onze relatie met de natuur en de wereld van de dingen, wat het personalisme in staat stelt ecologische motieven te integreren. In deze context kunnen we denken aan de encycliek *Laudato Si'* (2015), waar paus Franciscus op basis van onze verbondenheid met de ganse schepping pleit voor een integrale ecologie. Tot slot stelt het personalisme dat ook het **spirituele** een essentiële dimensie is van de mens. Een menselijk bestaan behelst immers meer dan alleen een relatie tussen zichzelf, anderen en de wereld. Volwaardig leven als mens heeft ook een spirituele dimensie. Christenen ervaren dit bij uitstek in hun relatie

¹⁰ Cf. G. BOUCKAERT en L. BOUCKAERT, *Personalisme als methode. Noch systeem, noch ideologie*, in: D. DEWEER en S. VAN HECKE (red.), *De mens centraal. Essays over het personalisme vandaag en morgen*, Kalmthout, Pelckmans Pro, 2017, 39-50, p. 39.

met een persoonlijke God. Het hoeft bijgevolg niet te verwonderen dat de meeste oorspronkelijke personalisten van christelijke signatuur waren¹¹.

Als dusdanig mag blijken dat personalisten ernaar streven om alle aspecten van het mens-zijn, en dan vooral zowel de spirituele dimensie als de materiële dimensie, integraal te beschouwen en in evenwicht te brengen. Jacques Maritain noemde het personalisme dan ook niet zomaar 'integraal humanisme'¹².

Personalisme als godsdienstpédagogisch begrip

Gezien de centrale plaats van het personalisme zowel in de christelijke theologie en de christelijke filosofie ligt het dan ook voor de hand om confessioneel, met name christelijk geïnspireerd godsdienstonderwijs ook te baseren op dit personalistische denkkader.

De Leuvense personalist Louis Janssens werkte het personalisme uit tot acht antropologische constanten van de mens¹³. Ik beschrijf deze acht wezenskenmerken van de mens en geef tekens aan wat ze impliceren voor een personalistische godsdienstpédagogiek.

1. Ten eerste is de menselijke persoon een **subject**. Wij worden niet zonder meer gedetermineerd door biologische, sociale of economische krachten. De mens is daarentegen geroepen om bewust en vrij de eigen bestemming te realiseren, om in persoonlijke verantwoordelijkheid te handelen en te denken. Dit is het uitgangspunt van confessioneel godsdienst-onderwijs. De leerling leert zichzelf ontdekken als een vrij en verantwoordelijk wezen die geroepen is om zelfwaardering en zelfrespect te ontwikkelen. Op die

¹¹ Cf. *ibid.*, p. 13-14; ELISABETH, 3.5 *De menselijke persoon centraal: personalisme*, <http://www.pastoralezorg.be/page/cursustekst-ethiek-kwaad-en-vergeving-deel-1/> (toegang 01.07.2019).

¹² Cf. D. DEWEER, *Personalisme gisteren, vandaag en morgen*, p. 13.

¹³ De onderstaande samenvatting is gebaseerd op I. CORNU, *Seksuele ethiek in dynamisch en kwalitatief perspectief*, p. 68-71.

manier ondersteunt personalistisch godsdienstonderwijs het ontstaan van veer-krachtige burgers enerzijds en mensen die ook in volle vrijheid kunnen kiezen om zichzelf vandaag gelovig te noemen anderzijds.

2. Ten tweede is de persoon een subject in **lichamelijkheid**. Ons lichaam maakt fundamenteel en constructief deel uit van het ene subject dat we zijn. Zonder lichaam zouden we immers nooit kunnen spreken, voelen, handelen of bidden. Wat of wie ons lichaam raakt, treft onze hele persoon. Christelijk godsdienstonderwijs zal leerlingen de waarde van het eigen lichaam en dat van de medemens leren kennen als tempels van de geest en als weg waarlangs we kwaliteitsvolle relaties kunnen vormgeven en uitdrukken.

3. Ten derde maakt ons lichaam volgens Louis Janssens deel uit van **de materiële wereld**, van de natuur en de kosmos. Via onze lichamelijkheid zijn we verbonden met het geheel. Voor het godsdienstonderwijs betekent dit dat zorgzaamheid en rentmeesterschap sleutelbegrippen zijn en dat de wereld uitdrukkelijk benoemd en verkend wordt als de schepping van God.

4. Ten vierde zijn personen wezenlijk **relationeel** en op elkaar gericht. Mens zijn is medemens zijn. Vanuit een personalistisch godsdienstonderwijs dient daarom de kwaliteit van onze levensrelaties steeds beschermd, bevorderd en geheeld te worden.

5. Ten vijfde leven mensen in gemeenschap over verschillende generaties heen, tot mondiale verbondenheid. Godsdienst-onderwijs zal duidelijk maken dat leerlingen nood hebben aan een groter maatschappelijk geheel, aan **sociale groepen**, rechtvaardige politieke en sociale structuren, enzovoort. Ook de rol van religieuze gemeenschappen (en kerken) is daarbij van belang.

6. Ten zesde zijn personen **historische wezens**. Ons leven is een geschiedenis met een open toekomst, die evenwel gekleurd is door ons verleden. In godsdienstonderwijs zal daarom ook steeds aandacht voor geschiedenis en voor religieuze geschiedenis aanwezig

zijn. Respect voor de leerling betekent op grond van deze dimensie daarom steeds ook respect voor zijn of haar groeiritme en levensverhaal.

7. Ten zevende kan een persoon niet adequaat en integraal begrepen worden zonder aandacht voor zijn **zinbetrokkenheid** en zijn verlangen naar geluk. In confessio-neel godsdienstonderwijs verwijst deze openheid en dit zinverlangen naar God. Gelovige leerlingen ontdekken en erkennen dat deze relatie tot God in verschillende godsdiensten tot stand kan komen en dat ook wie niet gelovig of agnostisch is, structureel gericht blijft op zin.

8. Ten slotte zijn alle personen onherleidbaar **uniek**. Niemand kan gereduceerd worden tot louter zijn of haar geslacht, afkomst, familie, sociale status, levensbeschouwing, enzovoort. Dat is wellicht de allerbelangrijkste eigenschap van personalistisch godsdienstonderwijs: het respect voor de uniciteit van elke leerling, wie hij of zij ook is, van waar hij of zij ook komt, als unieke persoon en als beeld van een onafbeeldbare God.

Personalisme lijkt misschien voor velen een evidente verworvenheid vandaag. Maar tegelijk staat het opnieuw onder druk.

1. Er is een darwinistische visie die de mens alleen maar ziet als een exponent van genetische, psychische of sociale determinismen.

2. Het lichaam wordt vandaag heel sterk geobjectiveerd, tot lustobject gemaakt, of tot hinderpaal wanneer het niet voldoet aan de opgelegde schoonheidsidealen.

3. Veel mensen zijn vandaag vervreemd van de materiële wereld, afgesneden van hun leefwereld of ongevoelig voor de verbondenheid met de natuur.

4. Autonomie wordt de overheersende waarde, ten koste van onze verbondenheid met elkaar.

5. De rol van religieuze gemeenschappen wordt steeds meer verdacht gemaakt.

6. Het historische besef neemt af, en daarbij ook de waardering voor traditie(s).

7. Er is meer en meer sprake van een Godsverduistering in onze westerse cultuur.

8. Mensen worden meer en meer inwisselbaar en de rechten van de mens staan onder druk.

Daarom is het personalisme zonder meer actueel. "Met de focus op de relationele en de spirituele dimensie van het mens-zijn zou een personalistisch perspectief de weg kunnen tonen naar de samenleving van morgen, waarin we antwoorden weten te formuleren op de vele maatschappelijke problemen die geworteld zijn in de individualistische en de materialistische reflex van de samenleving van vandaag."¹⁴ Een personalistisch geïnspireerd godsdienstonderwijs zou daarbij de wegbereider kunnen zijn voor de samenleving van morgen en voor de realisatie van het Rijk Gods.

¹⁴ D. DEWEER en S. VAN HECKE, *De actualiteit van het personalisme*, in: D. DEWEER en S. VAN HECKE (red.), *De mens centraal. Essays over het personalisme vandaag en morgen*, Kalmthout, Pelckmans Pro, 2017, 189-194, p. 190.